

Research Paper

The concept of sovereignty in modern public law thought and its geopolitical dimensions

Jahan Bakhsh Ebrahimi¹, Mohammad Hossein Zarei^{2*}, Irfan Shams³

1. PhD student, Department Public Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 250-272

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Sovereignty, fundamental concept, modern public law.*

Abstract

The influential current of thought in political thought seeks to remove the concept of sovereignty and introduce some rulers as its replacement so that this concept can be used instead in the field of public law. In this article, while explaining the sovereignty, the feeling of eliminating the existing shortcomings regarding the meaning of this widely used word and its necessity adds to the importance and necessity of this research more than ever. In this research, these questions are answered, whether the concept of sovereignty is declining and eliminated in the thought of modern public law? Does the sovereignty in the position of representation enjoy the independence of the political thing and explain the fundamental concept in the thought of modern public rights? Although the developments in the field of public law, the need for the concept of sovereignty has faced new challenges and some political researchers consider the concept of sovereignty to be unnecessary and perhaps eliminate it for the benefit of public law, and they believe that political power is a vacuum arising from It fills and compensates for the sovereignty. However, despite the aforementioned thought process, it seems that such a perception of sovereignty is caused by a lack of correct understanding of the relevant aspects of the concept of sovereignty (political and legal perception) and a misunderstanding of the term modern public law itself.

Citation: Ebrahimi, J., Zarei, M. H., & Shams, E. (2023). **The concept of sovereignty in modern public law thought and its geopolitical dimensions.** *Geography (Regional Planning)*, 13(53), 250-272.
DOI: 10.22034/jgeoq.2024.382864.4002

* **Corresponding author:** Mohammad Hossein Zarei, **Email:** zareimh62@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Sovereignty is one of the real and main features of every government, this real and main feature has the concept and meaning that there is no higher power in society than the power of governments, and Machiavelli, the Italian political philosopher, considers this power to be the power of powers. What is considered in this article is the existence of conceptual concerns and a correct understanding of the concept of sovereignty, which the author presents despite different attitudes and incorrect understanding of the concept of sovereignty, and tries to solve the existing shortcomings with a fundamental explanation of the theory of sovereignty. In addition, the main goal of this research is to provide a good theoretical understanding along with a realistic and indestructible approach to the concept of sovereignty.

Based on the above explanations, these basic questions are raised: Is the concept of sovereignty declining and eliminated in modern public law thought? In this case, which concept of sovereignty can be defended? In response to these questions, the author is of the opinion that although the influential current of thought in political thought seeks to remove the concept of sovereignty and replace the term multi-sovereign regarding this concept, with this definition, the concept of sovereignty can be removed in the field of modern public law. Is not. Because the sovereignty arising from the general capacity and the power-authority hidden in the nature and essence of sovereignty will be permanent and "the efforts that are made to abandon or bypass sovereignty are all based on a wrong understanding of this concept and its roles" (Login, 1388: 175-174.)

With this attitude of sovereignty, he faced a new understanding and left behind a modern reading and founded modern public rights, and with this fundamental concept of modern public rights, the establishment of sovereignty in the position of representation of political independence will be established exactly. Laughlin believed that sovereignty is in the position of representing the independence of the political thing and is the

fundamental concept of modern public rights (Loughlin, *ibid.*: 175).

Therefore, the aforementioned concept of sovereignty, based on the modern reading, which shows the establishment of the totality of the political institution within the governance regimes and inseparability from the government and the irremovability and indestructibility of the sovereignty as a consistent concept and a manifestation of the legal-political discourse in the era Modern is defensible.

In the following, the first article deals with the theoretical discussions of the concept of sovereignty from the point of view of political thinkers, and then the concept of sovereignty in the thought of modern public law is examined and analyzed, and in the final part of the article, conclusions will be drawn from the proposed issues. The model determines the final goal of the research using the fundamental-analytical implementation method.

Conclusion

The purpose of this article is to explain the correct understanding of the concept of sovereignty in modern public law thought. What is certain is that modern public law was formed by the transformation of the concept of right from the medieval worldview, and therefore sovereignty took on a new concept with this view of sovereignty based on modern reading, expressing the institution of the totality of political institutions in the heart of governance regimes and It is inseparable from the state and its indestructibility. According to Loglin's interpretation, sovereignty is a fundamental concept that is part of public law and shows the independence of the political. As a result of the necessity and relevance of governance, it leads to better understanding and recognition of both important public and political aspects, which are inextricably linked with the competence and capacity of governance. Having said that, the discourse of removing or bypassing the sovereignty by the contemporary influential current of thought in political thought and defending its expansion seems to be a wrong understanding and caused by a misunderstanding of the term modern public law, because considering modern public law as A self-sufficient scientific branch and

facing the expansion of the realm of new political-legal events provides the ground for the strengthening of the modern concept and evolution of sovereignty, from this point of view, sovereignty as elements and pillars of

modern public law is a manifestation of public power from The institutional structures of the government are established and always remain.

References

1. Heydari, Ahmad Ali, Vakavandi, Reza, Political Theology and the Matter of Exception (Carl Schmidt and the Problem of Sovereignty) , Philosophical Magazine, Volume 44, Number 9, Spring and Summer 2015. [In Persian]
2. Hobbes, leviathan, ch.30. see above , ch.4, 58-61.
3. Jahanbeglu, Ramin, (2017). Hegel and modern politics, Tehran: Hermes: Scientific and Cultural Publishing Company, second edition. [In Persian]
4. Laughlin, Martin (2014). Basics of Public Law in the West, translated by Mohammad Moqtadar, Tehran: Majd Publications. [In Persian]
5. Laughlin, Martin, (2008). Basics of Public Law, translated by Mohammad Rasakh, Tehran: Nei Publishing House. [In Persian]
6. laughling , martin (2010). Foundation of public law, oxford university.
7. Layyer, Jean-William (2012). Political power, translated by Bozor Naderzadeh, published by Forozan. [In Persian]
8. Marsilius, (2005), quoted from Sadeghi, Fatemeh, Founding Power: Sovereignty or Politics, Tehran: Contemporary View, 1st edition. [In Persian]
9. Martell, James R., (1964). Walter Benyamin's divine violence and the eschatology of sovereignty, translated by Siavash Talaizadeh, Tehran: Shab Khair Publishing. [In Persian]
10. McLand, John, (2017). History of Western Political Thought, translated by Jahangir Moini Alamdari, Tehran: Nei Publishing House, second edition. [In Persian]
11. Oxford Dictionary.
12. Sadeghi, Fatemeh, (2017). Founding Power: Sovereignty or Politics, Tehran: Contemporary View, 1st edition. [In Persian]
13. Schmidt, Karl, (2012) The concept of the political, translated by Sohail Safari, Tehran: contemporary view. [In Persian]
14. Skinner , the foundations of modern political thought, vol.2, pp.341-2.
15. Special, Mohammad Reza, (2013). Sovereignty: The Myth of Public Law, Constitutional Law Journal, No. 17. [In Persian]
16. Special, Mohammad Reza, (2015). The new concept of sovereignty in public law, Journal of Political-Economic Information, No. 231 and 232. [In Persian]
17. Spector, Selis, (2019). Power and sovereignty in the history of Western thought, translated by Abbas Bagheri, Tehran: Nei Publishing House, second edition. [In Persian]
18. Timouri, Zeba, (2013), political affairs and human rights from the perspective of Carl Schmidt, master's thesis in the field of human rights, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran. [In Persian]
19. Winsett, Andrew, (2018). State theories, translated by Hossein Busharieh, Tehran: Nei Publishing. [In Persian]
20. Zarei, Mohammad Hossein, (2014), Speeches in Modern Public Law, Rule of Law and Democracy, Tehran: Khorsandi Publications, first edition. [In Persian]

مقاله پژوهشی

مفهوم حاکمیت در اندیشه حقوق عمومی مدرن و ابعاد ژئوپلیتیکی آن

جهان‌بخش ابراهیمی - دانشجوی دکتری، گروه حقوق عمومی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

محمدحسین زارعی* - دانشیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

عرفان شمس - استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۲۷۲-۲۵۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید 	جریان فکری پر نفوذ در اندیشه سیاسی به دنبال حذف مفهوم حاکمیت بوده و چند حاکمی را به عنوان جایگزین آن معرفی می‌نمایند تا این مفهوم به جای آن در حوزه حقوق عمومی به کار گرفته شود. در این مقاله ضمن تبیین حاکمیت، احساس مرتفع نمودن کاستی‌های موجود نسبت به معنای این واژه پرکاربرد و نیازمندی آن بیش از هر زمان دیگر به اهمیت و ضرورت این تحقیق می‌افزاید. در این پژوهش به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود که آیا در اندیشه حقوق عمومی مدرن مفهوم حاکمیت روبه زوال و حذف است؟ آیا حاکمیت در جایگاه نمایندگی از استقلال امر سیاسی برخوردار و تبیین‌کننده مفهوم بنیادین در اندیشه حقوق عمومی مدرن است؟ هرچند تحولات رخ داده در عرصه حقوق عمومی، لزوم مفهوم حاکمیت را به چالش‌هایی نو، روبرو ساخته و برخی از پژوهشگران سیاسی، مفهوم حاکمیت را بی‌نیاز و چه بسا حذف آن را به سود حقوق عمومی می‌دانند و معتقدند قدرت سیاسی، خلأ برآمده از حاکمیت را پر و جبران می‌نماید. اما با وجود جریان فکری پیش گفته، به نظر می‌رسد چنین برداشتی از حاکمیت ناشی از عدم درک صحیح از وجه‌های ربطی مفهوم حاکمیت (برداشت سیاسی و حقوقی) و بدفهمی از خود واژه حقوق عمومی مدرن می‌باشد.
واژه‌های کلیدی: حاکمیت مفهوم بنیادین حقوق عمومی مدرن.	

استناد: ابراهیمی، جهان‌بخش؛ زارعی، محمدحسین و شمس، عرفان. (۱۴۰۲). مفهوم حاکمیت در اندیشه حقوق عمومی مدرن و ابعاد ژئوپلیتیکی آن. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۳)، صص ۲۷۲-۲۵۰.

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.382864.4002

* نویسنده مسئول: محمدحسین زارعی، پست الکترونیکی: zareimh62@gmail.com

مقدمه

حاکمیت از خصلت‌های واقعی و اصلی هر دولت است، این خصلت واقعی و اصلی این مفهوم و بار معنایی را دارد که در جامعه هیچ‌گونه قدرتی برتر و بالاتر از قدرت دولت‌ها وجود ندارد و ماکیاوول فیلسوف سیاسی ایتالیایی، این قدرت را قدرت قدرت‌ها می‌داند. آنچه در این مقاله مورد توجه قرار می‌گیرد وجود دغدغه‌های مفهومی و درک صحیح از مفهوم حاکمیت است که نگارنده آن را با وجود نگرش‌های متفاوت و برداشت ناصواب از مفهوم حاکمیت ارائه می‌دهد و سعی می‌کند تا با تبیین بنیادین از تئوری حاکمیت، کاستی‌های موجود را نسبت به مفهوم حاکمیت مرتفع نماید ضمناً هدف اصلی در این پژوهش نیز ارائه یک فهم نظری مطلوب همراه با رویکردی واقع‌گرایانه و زوال‌ناپذیری از مفهوم حاکمیت است.

بر اساس توضیح‌های فوق این پرسش‌های اساسی مطرح می‌شود که آیا در اندیشه حقوق عمومی مدرن، مفهوم حاکمیت روبه‌زوال و حذف است؟ آیا حاکمیت در جایگاه نمایندگی از استقلال امر سیاسی برخوردار است؟ در این صورت کدام مفهوم از حاکمیت قابل دفاع می‌باشد؟ در پاسخ به این پرسش‌ها، نگارنده بر این نظر است که هرچند جریان فکری پر نفوذ در اندیشه سیاسی به دنبال حذف مفهوم حاکمیت و جایگزین نمودن واژه چند حاکمی در خصوص این مفهوم می‌باشند با این وصف مفهوم حاکمیت در حوزه حقوق عمومی مدرن قابل حذف نمی‌باشد. زیرا حاکمیت برآمده از ظرفیت عمومی و قدرت - اقتدار نهفته در چیستی و ذات حاکمیت دائمی خواهد بود و «تلاش‌هایی که برای بر کنارگذاشتن یا عبور از حاکمیت صورت می‌گیرد، همگی بر فهمی غلط از این مفهوم و از نقش‌های آن بنا شده است» (لاگین، ۱۳۸۸: ۱۷۴-۱۷۵).

با این نگرش حاکمیت با برداشتی نوین روبرو و قرائتی مدرن از خود به‌جای گذاشت و حقوق عمومی مدرن را بنیاد نهاد و با این مفهوم بنیادی حقوق عمومی مدرن، تثبیت حاکمیت در جایگاه نمایندگی از استقلال امر سیاسی دقیقاً برقرار خواهد بود. لاگین معتقد بود حاکمیت در جایگاه نمایندگی از استقلال امر سیاسی قرار دارد و مفهوم بنیادین حقوق عمومی مدرن است. (لاگین، همان: ۱۷۵).

از این‌روی مفهوم حاکمیت پیش‌گفته، بر مبنای قرائت مدرن که مبین نهاد کلیت نهاد سیاسی در درون رژیم‌های حکمرانی و جدایی‌ناپذیری از دولت و غیرقابل حذف بودن و زوال‌ناپذیری حاکمیت به‌عنوان مفهومی سازگار و تجلی‌بخش گفتمان حقوقی - سیاسی در دوران مدرن قابل دفاع است.

در ادامه، مقاله نخست به بحث‌های نظری مفهوم حاکمیت از نظرگاه اندیشمندان سیاسی می‌پردازد و سپس مفهوم حاکمیت در اندیشه حقوق عمومی مدرن مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد و در قسمت پایانی مقاله از مباحث طرح شده نتیجه‌گیری خواهد شد؛ بنابراین بررسی نظریه این الگو با استفاده از روش اجرایی بنیادی - تحلیلی هدف نهایی پژوهش را تعیین می‌کند.

برداشت فیلسوفان سیاسی

برداشت روسویی

ژان ژاک روسو نخستین کسی است که پایه‌های دانش سیاسی را در نقاب قرارداد اجتماعی تشریح می‌نماید و وی در این اثر توانسته است ساختار سیاسی را از درون قرارداد اجتماعی بیابد و آن را به‌درستی تبیین نماید و مرزبندی و تفکیکی را که بین حاکمیت و حکومت قائل شد، کانال فهمی را ایجاد کرده که از اساس وجهه متمایز حاکمیت و حکومت و تفکیکی که بین او رخ داد شناخت ساختار سیاسی را ملموس‌تر کرد، تا محدودیت‌ناپذیری که از جوهره اقتدار حاکمیت است، قدرت برتر در این باره بتواند قادر به انجام هر کاری باشد.

از تحلیل و ادعای روسو متوجه خواهیم شد، این تضاد منافع است که تأسیس جامعه را کاملاً اقتضا می‌کند و توافق در منافع مشترک به ایجاد جامعه منجر می‌گردد و از این نظر جامعه به هدایت نیازمند می‌باشد. او این منافع مشترک را همان اراده عمومی و حاکمیت را در این باره، چیزی جز اعمال اراده مشترک مردم در اجتماع بزرگ نمی‌داند. به همین جهت روسو به طریقی که در پیش‌گفته آمده است، حاکمیت را غیرقابل انتقال و غیرقابل تقسیم می‌پندارد. از سوی دیگر معتقد است قدرت

برخلاف حاکمیت دارای ویژگی انتقال و بخش پذیری می باشد، درحالی که اراده عمومی تحت هیچ شرایطی برخوردار از انتقال و بخش پذیری نمی باشد. آشکار است برخلاف آن اراده عمومی نمی تواند در جهت خیر عمومی قدمی بردارد.

«روسو بیان می کند که بسیاری، از توانایی درک این واقعیت بنیادین عاجز بوده و به این علت در پی تقسیم حاکمیت و تبدیل آن به وجود فرضی و متشکل از بخش هایی مجزا هستند. حاکمیت امکان تقسیم پذیری نداشته و بایستی فارغ از هرگونه قیود قانون اساسی موضوعه باشد. به همین علت روسو بر لزوم تفکیک حاکمیت از حکومت تأکید می کند. درحالی که حاکمیت مظهر اراده قانون گذاری است، حکومت میان اتباع و حکمران به نحوی که امکان تعدیل متقابل میان آنان وجود داشته باشد، تأسیس شده و در قبال اعمال قوانین و حفظ آزادی مسئول است. قدرت قانون گذاری حکمران، مطلق و غیرقابل خدشه است. علی رغم اینکه این قدرت صرفاً آن بخش از قدرت افراد، مصالح، و آزادی هایی را که برخوردار از آن ها برای جامعه ضروری است دارا می باشد.» (مقتدر، ۱۳۹۴: ۱۵۳-۱۵۲).

خیلی از مسائل درباره مفهوم دولت نشئت گرفته از این حقیقت است که به تصور وجود رابطه نزدیک بین دولت و حاکمیت، هر یک از آن دلالت بر معانی و مفاهیم متفاوتی دارند. از جمله نهادهای سازی منصب حکمرانی در جای خود، دادن شخصیت حقوقی حکمران (دولت) منجر شد. در خصوص قوای حکومتی حکمران - که ژان بُدن فیلسوف آن را از علایم حاکمیت می نامد - از این جهت به طور مستقیم در حکمران موصوف ریشه نداشته و بلکه به شیوه ای متفاوت و از طریق «پادشاه در پارلمان، پادشاه در شورا، وزرای پادشاه، و دادگاه های شاهی» اعمال می شد. نمونه بارز این اصل را در آموزه بریتانیایی می توان مشاهده کرد که در آن «پادشاه در پارلمان» حکومت دارد ولی همراه با این، نهادهای سازی، آنچه بعدها رژیم های مطلق گرا نامیده شد شکل گرفت و حاکمیت به آرامی به اقتدار قانونی مطلق قدرت حکمرانی در شخصیت حقوقی واحد آن تبدیل شد. (همان، ۲۲۷-۲۲۶).

«اما تنها در بستر مجازی است که عالم تخیلی سیاسی - عالم حقوق عمومی - پا به عرصه وجود گذاشته است. تنها پس از این مرحله است که حاکمیت می تواند به مثابه نماینده قدرت و اقتداری که در بستر شکل گیری آن دوره به وجود آمده، شناخته شود. حاکمیت نه به حکمران، نه به فردی از حکومت، و نه به مردم واگذار نشده است؛ حاکمیت متعلق به نفس رابطه است. با این وصف، خط سیر توسعه نظریه اقتدار مطلق از حکمران مستقل آغاز شده و در بستر ایجاد شخصیت حقوقی واحد [به حکمران]، به برداشتی از حاکمیت نزدیک شده که به لحاظ مفهومی، متفاوت از ترتیبات نهادی حقیقی حکومت است در حال حاضر، حاکمیت خود را به مثابه شمایی از استقلال قلمرو عمومی، یا به عبارت دیگر، به عنوان نمادی از اقتدار مطلق آن قلمرو ارائه می نماید.» (همان، ۲۲۸-۲۲۶).

برداشت بُدن

نظریه پردازان مختلفی در مورد حاکمیت سخن گفته اند و دیدگاه متفاوتی را در این خصوص بر جای گذاشته اند که این موضوع همواره مورد بحث و تحلیل دیگر اندیشمندان نیز قرار گرفته است. از جمله این نظریه پرداز مشهور ژان بُدن (۱۵۳۹ - ۱۵۹۶) می باشد. ژان بُدن یکی از مهم ترین نظریه پردازان حاکمیت مطلقه در اواخر قرن ۱۶ است که در حقوق رومی پرورش یافته بود (صادقی، ۱۳۹۷: ۴۰).

وی معتقد بود حاکمیت عامل انسجام و یگانی دولت است و بدون حاکمیت جامعه متلاشی خواهد شد. بُدن حاکمیت را سنگ مرمری یکپارچه می خواند که ترکی در آن بی ارزش شدنش می انجامد. (همان، ۴۱) از سوی دیگر، مار سیلیو پادوایی که از نظریه پردازان حاکمیت مردمی در اوایل قرن ۱۴ میلادی بود معتقد بود پاپ و امپراتور نمی توانند حلال منازعات اجتماع باشند بلکه مردم به عنوان اقتدار نهایی می توانند منازعات را حل نمایند و قدرت تأسیس مردم است که می تواند هنجارهای متداول جامعه را به عنوان مبنای حاکمیت زیر سؤال ببرد و ایشان بر این نظر بود که قدرت ایجاد یا انتخاب فرمانروا به قانون گذار یا همه بدنه شهروند تعلق دارد و قانون گذار نیز از قدرت اصلاح فرمانروا و حتی برکناری او برخوردار است؛ چنانچه مشخص شود که این کار به صلاح عمومی است (marsilius, 2005, 61).

بُدن فرانسوی چون حقوق دان بود، نگرش او نیز بر مبنای مسائل حقوقی بود و قاعده حقوقی را بر سیاست مقدم می‌دانست. یوهانس آلتوسیوس فقیه کالونی از نخستین منتقدان غلبه امر حقوقی بر سیاست هست. او یکی از مهم‌ترین نقدها را بر نظریه حاکمیت بُدن تألیف کرده است. او باور دارد که حقوق دانان حقوق را آمیخته با سیاست می‌کنند و هدف نشان دادن تمایز میان این دو و آزاد کردن مطالعه سیاست از قید حقوق است. (skinner, 1978: 341-2 به نقل از صادقی، ۱۳۹۷: ۴۰-۳۹).

بُدن نخستین اندیشمندی بود که مفهوم حاکمیت را به صورتی منظم در اندیشه اروپایی به کار برد، اما در این خصوص تردید هست که او این مفهوم را تنها به دولت محدود کرده باشد. به نظر او حاکمیت، «قدرت اعلامی حاکم بر شهروندان و اتباع که محدود به قانون نباشد» به شمار می‌رفت. به نظر طرفداران نظریه دولت مطلقه، وجود حاکمیت بدین معنا برای هر کشوری لازم بود. درواقع نظریه حاکمیت مبنای کل نظریه دولت مطلقه بود. از نظر آنها وجود دولت خود به معنی وجود حاکمیت است که ماهیتاً مطلق، دائمی، تقسیم‌ناپذیر و انتقال‌ناپذیر است. برطبق منطق درونی حاکمیت در دولت مطلقه در هر دولت چیزی برتر و اعلا وجود دارد. (بشیریه، ۱۳۹۸: ۲۸۸). هر چند قابل‌یادآوری است که از دید نظریه‌پردازان یکی از ویژگی‌های بنیادین حاکمیت، یگانگی و غیرقابل تقسیم بودن آن بود. (ویژه، ۱۳۹۱: ۷).

برداشت هابزی

از دیگر فیلسوفان پیشرو در این زمینه هابز است. دیدگاه وی درباره اوصاف حاکمیت مثال‌زدنی است و نخستین صفت حاکمیت را در آن می‌بیند که قراردادی که بر پایه و اساس حاکمیت شکل می‌گیرد و بر پایه و اساس آن تأسیس می‌شود، کل قراردادهای پیشین را بی‌اعتبار می‌کند. از این رو، «هابز با تأکید بر این که حاکمان مالک حاکمیت نیستند، آن نکته را بسط داده قدرت حاکمیتی به‌هیچ‌وجه شخصی نیست بلکه به طور کامل در «مقام نماینده» قرار دارد. از قدرتی که از طریق این چارچوب نهادی اعمال می‌شود، عموماً با عنوان حاکمیت دولت یاد می‌شود، پیش از شکل‌گیری چارچوب نهادی دولت، حاکمیت اصلاً وجود ندارد. ای. اف پُلارد بر اساس مطالعه تکامل پارلمان به این نکته اشاره می‌کند: «پادشاه هیچ‌گاه به‌تنهایی حاکم نبوده، زیرا پیش از به‌وجود آمدن پارلمان، حاکمیت به معنای واقعی وجود نداشته است. حاکمیت تنها با اعمال قدرت پادشاه از طریق پارلمان به دست آمد و ثمرات این پیروزی نصب همگان شد» حاکمیت وجهی از ترتیبات نهادی است که در نتیجه شکل‌گیری دولت مدرن برقرار شدند». (لاگِلین، ۱۳۸۸: ۱۸۹-۱۸۸).

توصیف هابز از حاکمیت در مقیاس کلان ارائه می‌شود. هابز بر اساس استنباطی که از نمونه ابتدایی قرارداد داوطلبانه بر اساس تأسیس داشت، اوصاف حاکمیت را استخراج کرد و تنها پس از آن یادآور شد که حاکمیت به‌دست‌آمده از طریق تصرف از حقوق مشابهی برخوردار است. در رساله لویاتان در این ارتباط استدلال‌هایی در سطح نسبتاً انتزاعی مطرح شد. شاید در ابتدا حتی چندان روشن نباشد که آیا می‌توان لویاتان را به‌مثابه شرح و تفسیری درباره تاریخ اخیر اروپا و انگلستان در نظر گرفت یا خیر، اما درواقع این گونه است. در نتیجه می‌توانیم در جهت ارائه خوانش تاریخی از هابز حرکت کنیم. به این صورت که می‌توان نشان داد، چگونه هریک از اوصاف حاکمیت می‌تواند به یکی از مسائل مربوط به منازعات سیاسی معاصر هابز ربط پیدا کند. این امر به‌خودی‌خود تعجب‌آور نیست. زیرا هابز بیش از هر چیز، دل‌مشغولی و دغدغه ارائه مبنای ایدئولوژیکی برای یک مشترک‌المنافع بلامنازع و در نتیجه باثبات را داشت. (معینی علمداری، ۱۳۹۳: ۴۶۱-۴۶۰). هابز هر چند تأکید دارد، بر اینکه حاکمان مالک حاکمیت نیستند، آن نکته را گسترش داد. قدرت حاکمیتی به‌هیچ‌وجه شخصی نیست، بلکه به طور کامل در «مقام نماینده» قرار دارد. (Hobbes, 1996, 58-61).

حاکمیت در دنیای مدرن

مجادلات زیادی در خصوص پیدایش نظریه‌های مربوط به حاکمیت وجود دارد که به تحقیق زمینه‌ساز پیدایش مفهوم حاکمیت را می‌توان مربوط به دوران اقتدار مذهبی و اقتدار عرفی دانست. (باقری، ۱۳۹۹: ۲۷). حاکمیتی که در دنیای مدرن به آن توجه

می‌شود در دوران قدیم و همینطور در دوران فتودالی وجود نداشت به این خاطر که چیزی معادل با امر عمومی در ادوار کهن و حاکمیت مدرن دیده نمی‌شد، به هر حال اندیشمندان سیاسی با دیدگاه‌های متفاوت، همچون ماکیاول، بُدن، هابز به منصف ظهور آمدند و با نظریه پردازی‌هایشان حاکمیت را از نسخ نظریه‌های مدرن امروزی تدوین نمودند و از اواسط قرن هفده میلادی موضوع حاکمیت نسبی شکل ساده‌ای درک کرده و متوجه شدند که جوامع سیاسی مستلزم داشتن مرکزهای حاکمیتی است تا از این طریق بتواند، نتایجی که برگرفته از حاکمیت است بر همه جوامع حکمرانی نماید. با این وصف حاکمیت از ارکان حقوق عمومی مدرن است. که در غیاب عناصر و ارکان حقوقی عمومی مدرن نمی‌توانیم حقوق عمومی مدرن داشته باشیم. (زارعی، ۱۳۹۴: ۲۷)

ایده حاکمیتی در طول چندین سده هم بر عمل سیاسی و هم بر مفاهیم سیاست در جهان سلطه داشته است. اصطلاحات «حاکمیت» معانی مختلفی دارد از حاکمیت دولت گرفته تا حاکمیت شخصی، از حکومتی تحت فرمان «مردم» تا حکومتی که از رأس کنترل می‌شود. در تمامی این متغیرها تعدادی امر ثابت وجود دارد: برداشتی از حکمرانی و اقتدار، تأکید بر تصمیم‌گیری، برداشتی از خط و مرزهایی که هم زمان بیرون گذار و درون گذار است. در فضای پژوهش معاصر دو کتاب به حمایت از ایده نوع نگاه به احیای حاکمیت پرداخته‌اند، این آثار در تقابل با گرایشی که حاکمیت را پدیده‌ای ازمدافنده و تاریخ مصرف گذشته قلمداد می‌کند (گرایشی که به‌عنوان نمونه در بسیاری از طرفداران میشل فوکو دیده می‌شود و البته لزوماً شامل خود فوکو نمی‌شود) دم از حاکمیتی می‌زنند که به‌رغم دردهایی که دائماً برایش پیش می‌آید دوام می‌آورد و حتی توسعه می‌یابد. کتاب معروف هوموساکر جورجواگامبن (۱۹۵۵) جان تازه‌ای می‌دمد در مفهومی (شاید شبیح واژه‌ای درست‌تری باشد) از حاکمیت که هر دم غیرپاسخگوتر می‌شود، ما را به سطح «حیات برهنه» فرو می‌تابد و ازاین‌رو اردوگاه کار اجباری تبدیل به الگوی سیاست - و نه استثنایی بر آن - می‌شود. سپس کتاب امپراطوری مایکل هارت و آنتونیونگری نیز جایی برای پوشش جدید حاکمیت دست‌وپا می‌کند. آن‌ها در پیش گفتار کتاب آشکارا می‌گویند «حاکمیت شکل تازه‌ای به خود گرفته است و شامل مجموعه‌ای از ارگان‌های طبیعی و ماوراءالطبیعی می‌شود که تحت منطق حکمرانی واحدی وحدت یافته‌اند. این شکل جهانی تازه حاکمیت چیزی است که ما امپراطوری می‌نامیم. دیگر اندیشمندان معاصر شواهد دیگری از این آسیب‌پذیری به دست می‌دهند. پانومینکین از حاکمیت به‌عنوان «چند سر» یاد می‌کند که در آن یکپارچگی‌ای که به نام حاکمیت نسبت داده می‌شود خود محصول گفتمان‌های معرفتی‌ای است که حاکمیت تولید کرده است. ژان لوک نانسی از حاکمیتی سخن می‌گوید که «پیرامون یک مفاک» شکل گرفته است. بدین ترتیب حاکمیت به منزله رویه اقتدار رخ می‌نماید و به‌رغم پافشاری‌اش بر جاودانگی، با تقابل و چالش، با دگرگونی و افول روبروست». (طلایی زاده، ۱۳۹۹: ۱۲-۱۰).

حال علی‌رغم اینکه عقاید و تصوراتی وجود دارد که حاکمیت رو به اضمحلال و آسیب‌پذیری می‌باشد و طرح حاکمیت رو به افول را مطرح می‌کنند، بعید به نظر می‌رسد که حاکمیت در کل ازبین‌رفتنی باشد. حاکمیت دایمی است و ممکن است استحقاق تحول‌پذیری را داشته باشد ولی اینکه در صفحه روزگار محو شود به‌هیچ‌وجه تاریخی و حتی عقلانی نمی‌باشد و نیروی پرهیبت حاکمیت از قدیم بود و در دوران معاصر و مدرن متحول و نوین‌تر باقی می‌ماند و همواره با وضوحی بیشتر رخی نشان می‌دهد. گرچه نظریه‌پردازان سیاسی خانم هانا آرنت و ژاک دریدا، نگاه متفاوتی از دیدگاه اشمیت نسبت به امر سیاسی و حاکمیت ارائه می‌دهند، و در نظر آنان حاکمیت با سیاست این همانی نیست و بلکه یک تهدیدی برای زندگی سیاسی محسوب می‌شود. ازاین‌رو آرنت و دریدا به‌عنوان مخالف حاکمیت و اشخاص که کمی مقاوم در برابر آن به‌حساب می‌آیند، به‌طوری که در غایت نظر از در سازش وارد و وجود حاکمیت را قابل‌انکار نمی‌دانند.

از اینکه حاکمیت مفهومی بنیادین است که در بُن حقوق عمومی قرار دارد و مبین استقلال امر سیاسی است، به نظر نگارنده همین مفهوم، ماندگاری مفهوم حاکمیت را در حقوق عمومی مدرن تضمین می‌کند. هر چند نمی‌توان، مفهوم تازه و تحول حاکمیت در حقوق عمومی را نادیده گرفت. در این باره برخی از پژوهشگران حقوق عمومی معتقدند، پذیرش مفهومی تازه از حاکمیت بر مبنایی سازگار با تحولات گریزناپذیر است، زیرا متکی بودن بر برداشت سنتی دیگر کافی نخواهد بود. مفهوم تازه حاکمیت آمیزه‌ای متوازن است که حکومت هنوز هسته مرکزی آن است ولی عوامل دیگر نیز کنشی متقابل با آن دارند. (ویژه ۱۳۸۵، ۴۶-۴۵). البته کارل اشمیت فیلسوف سیاسی و از مبدعان واژه امر سیاسی، با طرح مفهوم حاکمیت، تحولی را در اندیشه

حقوق عمومی مدرن ایجاد نمود. «از نظر اشمیت، حاکمیت امری تکین و بی‌رقیب است و می‌باید ماهیت حقیقی بر سازنده آن را در وجود یک شخص (شه‌ریار) جستجو کرد» (حیدری و کاوندی، ۱۳۹۵، ۳۴) باین‌حال به نظر می‌رسد، سیاست مدرنی که در اندیشه هگل ترسیم شده است پیشرو و گشایشی است برای حقوق عمومی مدرن که به‌نوعی تجلی‌بخش حاکمیت است که موضوع اختیار و آزادی را به‌عنوان محور مرکزی نظام فلسفی هگل شکل داد. (جهانگل، ۱۳۷۹: ۱۷).

برداشت سیاسی و حقوقی

ربطی بودن حاکمیت

از بعد سیاسی و حقوقی، حاکمیت مفهومی پیچیده‌ای دارد و هرکس عمیقاً بدان نپردازد از مفهوم پیچیده آن آگاه نخواهد شد. فیلسوفان بنام سیاسی در پیرامون موضوع حاکمیت نظرات و استدلال‌هایی را تدوین نمودند و به‌زعم خود سعی داشته‌اند تا به بهترین وجه معرف آن باشند. این متفکران بزرگ به‌ویژه متفکران اصحاب قرارداد اجتماعی به نظرات سیاسی و از جمله به موضوع حاکمیت پرداختند تا بشر درک بهتر و همه‌جانبه‌ای از زندگی خود داشته باشد و از مصائب طبیعی و تجاوزگری هم‌نوعان خویش در امان باشد. از این‌رو با وجود نظرات سیاسی متفاوت، نظریه‌پردازان بر این باورند که بشریت با پیروی و تبعیت از نظریه و دانش ژرف آنان، به مرحله‌ای از توانایی می‌رسند که می‌توانند مناقشات و محرومیت پیش رو در جامعه را از میان بردارند و در نظام سیاسی مطلوب و با رضایتی زندگی کنند. البته این خوش‌بینی در نزد هریک از آنان از نظر تاریخ فلسفه سیاسی بیشتر و یا کمتر می‌باشد، و واقعیت این است که بدون توجه به نظرات سیاسی، دنیای سیاست برای ما قابل فهم نخواهد بود. پس علاج و چاره در آن است که بر کج‌فهمی‌های سیاسی فائق آییم و مسائل را واقع‌بینانه‌تر ببینیم، زیرا چه بخواهیم و چه نخواهیم حاکمیت بخشی از تاروپود زندگی اجتماعی، سیاسی و حقوقی ما را تشکیل می‌دهد و درک درست از ربطی بودن حاکمیت ما را به حقایق بیشتر رهنمون می‌سازد و از این نگاه بایستی تجلی حاکمیت را پذیرفت. حاکمیت ماهیتاً تجلی‌ای از رابطه سیاسی است و از دیدگاه حقوقی، حاکمیت گوهر دولت مدرن را تشکیل می‌دهد. به گمان هابز دولت یک شخصی است که در نتیجه میثاق مردم (جمعی کثیر) برای اعطای صلاحیت به وجود می‌آید.

حاکم نماینده مشخص دولت است. در نتیجه حاکمیت عنوانی است که برای بیان کیفیت رابطه‌ای سیاسی به کار می‌رود که میان دولت و مردم، یا میان حاکم و اتباع شکل گرفته است. کروچه بر این بُعد ربطی حاکمیت تأکید می‌کند. از نظر وی، «در رابطه میان حاکم و حکومت‌شونده، حاکمیت به هیچ یک از دو طرف قابل‌انتساب نیست بلکه تنها به خود رابطه منتسب است». با تفکیک میان دولت و مقام حاکم، مشخص می‌شود که دو وجه از حاکمیت را روشن کند، آن دو وجه عبارت از دو برداشت حقوقی و سیاسی از حاکمیت است. این دو برداشت به نوبه خود، تفکیک میان امر عمومی و امر سیاسی را باز می‌تاباند. گفته شد که قدرت عمومی امری مشخص نیست، بلکه یک امر رسمی و مقامی است و این که قدرت عمومی محصول رابطه سیاسی است و این که حاکمیت تجلی‌ای از قدرت عمومی است. این بدان معناست که حاکمیت تجلی‌ای از قدرت رسمی است و هم محصول رابطه سیاسی. اولی تصویری حقوقی از حاکمیت ترسیم می‌کند، دومی نشانگر تصویر سیاسی است. برداشت‌های حقوقی و سیاسی از حاکمیت، به نوبه خود، منعکس‌کننده توجه به دو موضوع صلاحیت و ظرفیت - اقتدار و قدرت - است. (لاگلین، ۱۳۸۸: ۱۹۵-۱۹۳).

همان‌گونه که پیش‌ازاین گفته شد، صلاحیت امری رسمی است که بیان‌کننده وجهی از حاکمیت است و نشان‌دهنده قدرت مطلق و کامل دولت در وضع قانون می‌باشد. صلاحیت معنای فنی هم به خود می‌گیرد که در این معنا مربوط به اعمال قدرت می‌گردد و وجود یک نظام حکمرانی در داخل و هویتی واحد در صحنه بین‌الملل را به‌عنوان دولت شناخته شده به رسمیت می‌شناسند. دولت‌های مدرن که مبتنی بر نظام دموکراسی می‌باشند مردم را در حقوق داخلی به نام قدرت مؤسس به کار می‌گیرند و بر همین رویه یک نظام رسمی حقوق اساسی را پایه‌ریزی می‌کنند و باتکیه بر آن قوا امور کشور را به نهادهای مربوط می‌سپارند و بر اصل استقلال و عدم مداخله در امور هم صحنه می‌گذارند و در چنین ساختار اعمال قانون‌گذار به قوه مقننه و اعمال قضایی به قوه قضائیه و اعمال اجرایی به قوه مجریه واگذار می‌شود و قدرت قانون‌گذاری بر اساس مدل حاکم توزیع می‌شود و در این‌گونه

نظام‌ها قانون اساسی بسط دهنده حاکمیت حقوقی است و وجود حاکمیت نمایانگر تجلی قدرت به رسمیت یافته و نیز نشان از رابطه بین نهادهای قدرت و شهروندان به عنوان مشمولین آن قدرت می‌باشند که در کل تبیین‌کننده حاکمیت از حیث حقوقی و سیاسی با امر سیاسی و حقوق عمومی مدرن و سازگاری آن با این ربط وثیق است. از این رو، از حاکمیت علاوه بر برداشت سیاسی و بر بودن رابطه از جنس صلاحیت قانونی، می‌توان رابطه و پیوند بنیادین و سیاسی میان ساختار و نهادهای قدرت دولت مستقر و مردم را به سادگی و به عینه ملاحظه نمود.

تجلی‌ای از قدرت عمومی

در نزد فیلسوفان سیاسی این اتفاق نظر وجود دارد که قدرت سیاسی متفاوت از دیگر قدرت‌های موجود در اجتماع است در واقع قدرت سیاسی یک نوع قدرت رسمی یا مقام محور است که صرفاً در یک رابطه سیاسی شکل می‌گیرد و در این تعبیر هر اقدامی که از سوی حکومت صورت می‌گیرد، به نام دولت مستقر و در جهت اهداف تعیین شده آن دولت می‌باشد. قدرت سیاسی پشتوانه عالی و سرمایه واقعی هر دولتی است که دولت‌ها بدون این سرمایه قادر به ادامه حیات نمی‌باشند. از این نظر قدرت سیاسی در هر جوامع سیاسی آن‌چنان از جایگاه بالایی برخوردار است که از موضوعات بسیار مهم در اندیشه سیاسی و حقوقی بدان پرداخته می‌شود. از این رو چون جنس قدرت سیاسی با سایر قدرت‌ها از جمله با قدرت اقتصادی و قدرت فردی متمایز است چون در این میان تنها قدرت سیاسی است که خصلت ربطی دارد و از رابطه ما مفهوم دستوردادن و دستور پذیرفتن را می‌فهمیم که تداعی‌کننده قدرت سیاسی است و طبیعی است هر اندازه دولت و یا حکومت از اعتبار و قدرت سیاسی بیشتری برخوردار باشند قدرت چانه‌زنی بیشتری را می‌توانند در سطوح مختلف بخصوص در سطح بین‌المللی داشته باشند.

به هر حال هیچ گروه و حزبی در جامعه نیست که قدرت نداشته باشد. قدرت در گروه شکل خاص قدرت خود را دارد. اما قدرت اجتماعی قدرتی است که بر تمام افراد آن گروه در اجتماع اعمال می‌شود. در این حالت شخص خاصی فرمان صادر نمی‌کند و همه فرمان می‌برند و اطاعت می‌کنند و برای سنت‌ها احترام قائل هستند و بیان این نکته لازم است که در جوامع پیشرفته و متمدن چنین قدرت و تبعیت‌پذیری قابل مشاهده نیست و لازمه قدرت سیاسی در مشارکت اجتماعی انسان‌ها و تکثر احزاب می‌باشد که طبیعتاً در جوامع بسته قابل انتظار نمی‌باشد؛ بنابراین نقشی را که قدرت سیاسی در جامعه بازی می‌کند در تحول‌آفرینی و مبانی حقوق عمومی تأثیرگذار است و وجود قدرت سیاسی مشروع و مقتدر در به سامان رساندن نظام سیاسی می‌تواند شگرف آور باشد.

و «اگر این نکته درست مفهوم شده باشد که قدرت سیاسی همانا قدرت اجتماعی خاص جوامع مدنی است، و این جوامع مدنی جوامع فراگیر معین و متمایز از سایر واحدهای همزیستی هستند، در این صورت روشن شده است که قدرت سیاسی برتر از تمام قدرت‌های اجتماعی دیگری است که گروه‌بندی‌های خاص را در جامعه مدنی اداره می‌کنند و ضبط و ربط می‌دهند. قدرت سیاسی به تنسيق و تنظیم جامعه مدنی، جمعاً و کاملاً می‌پردازد و وظیفه آن منظم کردن مناسبات میان گروه‌های بسیار متعدد و بسیار متنوع مقوم آن است، به طوری که همزیستی آنها را (که همان نظم و نظام باشد) نگه دارد و سازگاری آنها را با شرایط جدید (ترقی) تأمین نماید. انتساب این نقش به قدرت سیاسی، و به رسمیت شناختن این انتساب، در حکم تأیید حاکمیت آن است. البته در اعصار قدیم، قدرت اجتماعی بلاواسطه مطلقاً در حکم یک قدرت حاکمه بود. دورکیم، در جریان تحقیقاتی که در خصوص توتّم پرستی کرده، خصلت مقدس قدرت اجتماعی به صورت برجسته نشان داده است که در تصورات جمعی مردم یک قبیله بدوی یا در جوامع یونان و رم باستان، امر حاکمیت را در وهله اول به صورت مداخلات نیروهای دینی و متعالی جلوه‌گر می‌بینیم. در نقاط دیگر مفهوم قدرت را می‌بینیم که هنوز به صورتی ضعیف از شخص رئیس یا شاه متمایز شده است و وقتی که قدرت اجتماعی از قدرت دینی و قدرت سیاسی و قدرت اقتصادی و غیرذلک ممتاز و متمایز شد، قدرت سیاسی از قدرت دینی جدا می‌شود و ادعای استقلال در قلمرو خاص خودش می‌کند که همان جامعه مدنی باشد و این ادعای خودمختاری طبیعتاً صورت اعلام حاکمیت خود را پیدا می‌کند». (نادرزاده، ۱۳۹۲: ۸۲-۸۱).

از این رو، نباید غافل شد که حاکمیت بر وجوه مطلقه تأکید و اصرار دارد. در نگرش نوین حاکمیت مبتنی ساختار دموکراسی و اصل حاکمیت اداره مردم در نظامات سیاسی، فقط با قبول و پذیرش ویژگی‌های عمومی و به رسمیت دادن قدرت مشروع حکومتی است که معنا و مفهوم واقعی و عمل‌گرایانه‌تر به خود می‌گیرد و حکمرانی مدرن را شکل می‌دهد؛ لذا با رسیدن به این درک و فهم نظر می‌توان تبیین نمود که حاکمیت به منزله تجلی قدرت عمومی در ساختار نهادی دولت مستقر است. با این حال، از آن جا که قدرت عمومی، خود تجلی رابطه‌ای سیاسی است نباید پنداشت که حاکمیت در جایی خاص قرار دارد؛ در دستان پادشاهان، مردم یا نهادی مانند پارلمان. حاکمیت، در نهایت همان شکلی را به خود می‌گیرد که رابطه سیاسی واجد آن است. (لاکلین، ۱۳۸۸: ۱۹۳) از دید اشمیت «حاکمیت یک عمل سیاسی است که خارج از قانون قرار می‌گیرد» (تیموری، ۱۳۹۳: ۲۹) وی نیز معتقد بود این حاکم است که در شرایط بحرانی و استثنایی اختیار تصمیم‌گیری دارد و معنای معتبری به حاکمیت نسبت داده است. (صفاری، ۱۳۹۲: ۶۵).

نتیجه‌گیری

هدف مقاله حاضر، تبیین درک صحیح از مفهوم حاکمیت در اندیشه حقوق عمومی مدرن بوده است. آنچه که مسلم است حقوق عمومی مدرن با دگردیسی مفهوم حق از جهان‌بینی قرون وسطایی شکل گرفته و بدین جهت حاکمیت مفهوم تازه‌ای به خود گرفت با این نگرش حاکمیت بر مبنای قرائت مدرن، بیان‌کننده نهاد کلیت نهادهای سیاسی در دل رژیم‌های حکمرانی و تفکیک‌ناپذیری از دولت و زوال‌ناپذیری آن می‌باشد که به تعبیر لاکلین حاکمیت مفهوم بنیادین است که در بُن حقوق عمومی قرار دارد و مبین استقلال امر سیاسی است. در نتیجه اقتضا و ربطی بودن حاکمیت، منجر به شناخت بهتر و بازشناسی هر دو جنبه مهم عمومی و سیاسی می‌شود که ارتباط ناگسستنی باصلاحیت و ظرفیت حاکمیت دارد. با این اوصاف گفتمان حذف یا عبور از حاکمیت از سوی جریان فکری پرنفوذ معاصر در اندیشه سیاسی و دفاع از بسط آن، به نظر برداشتی نادرست و ناشی از بدفهمی از واژه حقوق عمومی مدرن می‌باشد، زیرا با تلقی نمودن حقوق عمومی مدرن به مثابه یک شاخه علمی خودبسنده و مواجهه با گسترش قلمرو رخدادهای جدید سیاسی _ حقوقی، زمینه را بیش‌ازپیش برای تقویت مفهوم مدرن و تحول حاکمیت فراهم می‌کند، از این‌روی حاکمیت به‌عنوان عناصر و ارکانی از حقوق عمومی مدرن به منزله تجلی قدرت عمومی از ساختارهای نهادی دولت، مستقر و همواره باقی می‌ماند.

منابع

۱. اسپکتور، سلیس، (۱۳۹۹). قدرت و حاکمیت در تاریخ اندیشه غرب، ترجمه عباس باقری، تهران: نشر نی، چاپ دوم.
۲. اشمیت، کارل، (۱۳۹۲) مفهوم امر سیاسی، ترجمه سهیل صفاری، تهران: نگاه معاصر
۳. تیموری، زیبا، (۱۳۹۳)، امر سیاسی و حقوق بشر از دیدگاه کارل اشمیت، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بشر، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی تهران.
۴. حیدری، احمدعلی، وکاوندی، رضا، الاهیات سیاسی و امر استثناء (کارل اشمیت و مساله حاکمیت، نشریه فلسفه، دوره ۴۴، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۳۹۵).
۵. جهانبگلو، رامین، (۱۳۹۷). هگل و سیاست مدرن، تهران: هرمس: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم.
۶. زارعی، محمدحسین، ۱۳۹۴، گفتارهایی در حقوق عمومی مدرن، حاکمیت قانون و دموکراسی، تهران: انتشارات خرسندی، چاپ اول.
۷. صادقی، فاطمه، (۱۳۹۷). قدرت موسس: حاکمیت یا سیاست، تهران: نگاه معاصر، چاپ یکم.
۸. مارتل، جمیز آر، (۱۹۶۴). خشونت الهی والتر بنیامین و فرجام شناسی حاکمیت، ترجمه سیاوش طلایی زاده، تهران: نشر شب خیر.
۹. مارسلیوس، (۲۰۰۵)، نقل از صادقی، فاطمه، قدرت موسس: حاکمیت یا سیاست، تهران: نگاه معاصر، چاپ یکم.
۱۰. مکلدن، جان، (۱۳۹۷). تاریخ اندیشه سیاسی غرب، ترجمه جهانگیر معینی علمداری، تهران: نشر نی، چاپ دوم.
۱۱. ویژه، محمدرضا، (۱۳۸۵). مفهوم تازه حاکمیت در حقوق عمومی، نشریه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۳۱ و ۲۳۲.

۱۲. ویژه، محمدرضا، (۱۳۹۱). حاکمیت: اسطوره حقوق عمومی، نشریه حقوق اساسی، شماره ۱۷.
۱۳. لاگالین، مارتین، (۱۳۸۸). مبانی حقوق عمومی، ترجمه محمدراسخ، تهران: نشر نی.
۱۴. ----- (۱۳۹۴). مبانی حقوق عمومی در غرب، ترجمه محمد مقتدر، تهران: انتشارات مجد.
۱۵. لایی یر، ژان - ویلیام (۱۳۹۲). قدرت سیاسی، ترجمه بزرگ نادر زاده، نشر فروزان.
۱۶. وینست، اندرو، (۱۳۹۸). نظریه‌های دولت، ترجمه حسین بشریه، تهران: نشر نی.
17. Skinner , the foundations of modern political thought, vol.2,pp.341-2.
18. laughling , martin (2010). Foundation of public law, oxford university.
19. Oxford Dictionary.
20. Hobbes, leviathan, ch.30. see above , ch.4, 58-61.

